

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای

موضوع: بررسی فرایند تبدیل روستا به شهر و ایجاد شهرنما

مطالعه موردی: قلعه حسن خان

استاد راهنما

دکتر شیخی

استاد مشاور

دکتر پودراتچی

دانشجو

مژگان کاوه

چکیده

مهاجرت‌های روستا به شهر یکی از پدیده‌های رایج در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته می‌باشد. این شکل از مهاجرت در ایران علت تبدیل بسیاری از روستاها به شهر بوده است. بر همین اساس پایان‌نامه‌ی حاضر نگاهی به روند تبدیل روستا به شهر دارد. شهر قدس از جمله شهرهایی است که سابقه‌ی روستایی دارد و به همین دلیل از ویژگی‌های کالبدی، اقتصادی و خدماتی خاصی برخوردار می‌باشد. در این راستا از دو روش کمی و کیفی استفاده شده است، در روش کمی، محقق به نظرسنجی از شهروندان با توجه به سه مولفه‌ی اقتصادی، خدماتی و کالبدی شهر قدس پرداخته است. در روش کیفی با استفاده از داده‌ها و اطلاعات موجود در مرکز آمار ایران، طرح هادی شهر قدس به عنوان آخرین طرح مصوب شهر، قدم زنی عرضی در منطقه و نیز تحلیل عکس، به شناسایی وضع موجود شهر قدس در ابعاد ذکر شده، پرداخته شده است. مطالعات انجام شده در ارتباط با شهر قدس حاکی از این است که:

- بیش‌تر به معیار جمعیت برای تبدیل روستا به شهر توجه شده، از همین جهت بسیاری از زیرساخت‌های اقتصادی، خدماتی و به خصوص کالبدی با مشکلات زیادی روبرو هستند.
- به دلیل بافت صنعتی شهر قدس علاوه بر بستر جمعیتی، عامل اقتصادی نیز موثر بوده است و زیرساخت‌های خدماتی و کالبدی متناسب با این دو مولفه رشد نداشته است؛ که موجب بروز وضعیتی دوگانه و رشدی ناموزون شده است.

- شهر قدس در حال گذار از جامعه روستایی به سمت جامعه شهری می‌باشد. در بعضی از محله-

های شهر، تقابل کالبد شهری و روستایی دیده می‌شود و می‌توان شهر قدس را به گونه‌ای

شهرنما نامید که فقط شکل و کالبد در حال تغییر می‌باشد.

واژگان کلیدی: شهر^۱، روستا^۲، نظام شهری^۳، شهرنشینی^۴، شهر میانی^۵، ملاک‌های شناخت شهر از

روستا

1- City

2- Village

3- Urban system

4- Urbanization

5- Mid City

با تقدیر و سپاس بیکران خدمت پدر و مادر بسیار عزیز، دلسوز و فداکارم که پیوسته
جرعه نوشِ جامِ تعلیم و تربیت، فضیلت و انسانیت آنها بوده‌ام و همواره چراغ وجودشان
روشنگر راه من در سختی‌ها و مشکلات بوده است.

و با تقدیر و تشکر شایسته از استادان فرهیخته و فرزانه‌ام، دکتر شیخی و دکتر پودراتچی که
که همواره راهنما و راه‌گشای نگارنده در اتمام واکمال پایان نامه بودند.

فصل اول: کلیات

۱-۱- مقدمه.....	۱
۲-۱- بیان مسئله.....	۳
۳-۱- ضرورت و اهمیت پژوهش.....	۶
۴-۱- سوالات پژوهش.....	۶
۵-۱- اهداف مبنای پژوهش.....	۷
۱-۵-۱- اهداف اصلی پژوهش.....	۷
۲-۵-۱- اهداف عملکردی / کاربردی پژوهش.....	۷
۱-۶-۱- پیشینه تجربی.....	۸

فصل دوم: مبانی نظری و تجربی پژوهش

۱-۲- مقدمه.....	۱۹
۲-۲- تعاریف و مفاهیم.....	۲۰
۱-۲-۲- شهر.....	۲۰
۲-۲-۲- روستا.....	۲۱
۳-۲-۲- نظام شهری.....	۲۲
۴-۲-۲- شهرنشینی.....	۲۳
۵-۲-۲- شهر میانی.....	۲۴
۶-۲-۲- ملاک‌های شناخت شهر از روستا.....	۲۶
۳-۲-۳- پیشینه تجربی.....	۲۹
۱-۳-۲- معیارهای شناخت شهر در کشورهای مختلف جهان.....	۲۹
۲-۳-۲- روند تطور معیارهای شناخت شهر در ایران.....	۳۲
۳-۳-۲- بررسی روند مهاجرت در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته (از جمله ایران).....	۳۴

۴۱	۲-۳-۴- فرآیند تبدیل روستا به شهر در ایران (در حال حاضر).....
۴۴	۲-۴- مبانی نظری پژوهش.....
۴۴	۲-۴-۱- نظریات شهری.....
۵۴	۲-۴-۲- نقش شهر در سازمان فضایی.....
۵۵	۲-۴-۳- شهر نشینی و کیفیت زندگی.....
۵۷	۲-۴-۴- نقش روابط شهر و روستا در توسعه ناحیه ای.....
۶۱	۲-۴-۵- شبکه سکونتگاهی شهری و روستایی.....
۶۲	۲-۴-۶- دیدگاه سیستمی (ارتباط متقابل شهر و روستا).....
۶۴	۲-۴-۷- نقش شهرهای میانی.....
۷۹	۲-۵- چارچوب نظری پژوهش.....

فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق

۸۲	۳-۱- مقدمه.....
۸۲	۳-۲- نوع روش تحقیق.....
۸۳	۳-۲-۱- روش کمی پژوهش.....
۸۳	۳-۲-۱-۱- روش جمع‌آوری داده‌ها.....
۸۶	۳-۲-۱-۲- جامعه آماری.....
۸۶	۳-۲-۱-۳- حجم نمونه و روش نمونه‌گیری در پیمایش.....
۸۶	۳-۲-۱-۴- تکنیک اندازه‌گیری داده‌ها.....
۸۷	۳-۲-۱-۵- تکنیک تجزیه و تحلیل داده‌ها.....
۸۷	۳-۲-۱-۶- ارزیابی پایایی پرسش‌نامه.....
۸۹	۳-۲-۲- روش کیفی پژوهش.....
۸۹	۳-۲-۲-۱- تحلیل داده‌های ثانویه.....
۸۹	۳-۲-۲-۲- قدم زنی عرضی.....
۹۰	۳-۲-۲-۳- هم‌سنجی تصویری.....

فصل چهارم: بررسی نمونه موردی

۹۳	۱-۴-۱- مقدمه.....
۹۳	۲-۴- معرفی نمونه منتخب.....
۹۴	۳-۴- مشخصات عام سکونتگاه مورد بررسی (شهر قدس).....
۹۴	۴-۳-۱- مرور سابقه و زمینه پیدایش سکونتگاه مورد بررسی.....
۱۰۴	۴-۳-۲- بستر جمعیتی.....
۱۰۷	۴-۳-۳- بستر اشتغال و فعالیت.....
۱۱۱	۴-۳-۴- بستر خدماتی.....
۱۱۳	۴-۳-۵- بستر کالبدی.....
۱۱۷	۴-۴- تحلیل یافته‌های پژوهش.....
۱۱۷	۴-۴-۱- تحلیل یافته‌های کمی پژوهش.....
۱۱۷	۴-۴-۱-۱- رضایت مندی شهروندان از وضعیت اقتصادی شهر.....
۱۱۹	۴-۴-۱-۲- رضایت مندی شهروندان از وضعیت خدماتی شهر.....
۱۲۱	۴-۴-۱-۳- رضایت مندی شهروندان از وضعیت کالبدی شهر.....
۱۲۲	۴-۴-۱-۴- برخورداری شهروندان از فناوری ارتباطات زیرساخت.....
۱۲۳	۴-۴-۱-۵- رضایت مندی شهروندان از امنیت شهر قدس.....
۱۲۴	۴-۴-۱-۶- رضایت مندی شهروندان از عملکرد شهرداری شهر قدس.....
۱۲۵	۴-۴-۲- تحلیل یافته‌های کیفی پژوهش.....
۱۲۵	۴-۴-۱-۲- مروری بر طرح هادی شهر قدس.....
۱۳۰	۴-۴-۲-۲- مسایل و الزامات سازماندهی مدیریت شهری.....
۱۳۹	۴-۴-۲-۳- گزارش قدم زنی عرضی.....
۱۴۰	۴-۴-۲-۳- هم‌سنجی تصویری.....

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۱-۵- مقدمه.....	۱۴۴
۲-۵- پاسخ به سوالات.....	۱۴۴
۳-۵- نتیجه گیری.....	۱۴۶
۴-۵- پیشنهادات.....	۱۴۹
۵-۵- موانع و محدودیت های پژوهش.....	۱۵۴

منابع و مأخذ

بخش نخست: کتب فارسی.....	۱۵۵
بخش دوم: مقالات.....	۱۵۸
بخش سوم: پایان نامه.....	۱۶۰
بخش چهارم: منابع لاتین.....	۱۶۱
بخش پنجم: منابع اینترنتی.....	۱۶۲

ضمائم

بخش نخست: عکس ها.....	۱۶۳
بخش دوم: پرسش نامه.....	۱۷۱

فهرست جداول

جداول فصل اول

جدول ۱-۱: خلاصه تحقیقات پیشین..... ۱۶

جداول فصل دوم

جدول ۱-۲: معیارهای شناخت شهر از روستا..... ۲۸

جدول ۲-۲: معیارهای شناخت شهر در کشورهای مختلف جهان..... ۳۱

جدول ۳-۲: تغییرهای جمعیت و تعداد نقاط شهری کشور طی سالهای ۱۳۳۵-۱۳۸۵..... ۳۸

جدول ۴-۲: رشد و میانگین جمعیت شهرهای کشور، سالهای ۱۳۳۵-۱۳۸۵..... ۳۸

جدول ۵-۲: وضعیت شهرنشینی در ایران طی نیم قرن اخیر..... ۳۹

جدول ۶-۲: جمعیت شهرهای بزرگ ایران از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵..... ۳۹

جدول ۷-۲: جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون پیدایش شهرها..... ۷۳

جدول ۸-۲: جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون شکل و بافت شهرها..... ۷۴

جدول ۹-۲: جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون روابط شهر و روستا..... ۷۵

جدول ۱۰-۲: جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون شهر میانی..... ۷۶

جدول ۱۱-۲: ادامه جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون شهر میانی..... ۷۷

جدول ۱۲-۲: ادامه جمع‌بندی دیدگاه‌ها پیرامون شهر میانی..... ۷۸

جداول فصل سوم

جدول ۱-۳: شاخص‌های پژوهش و گویه‌های مرتبط به هر یک..... ۸۵

جدول ۳-۳: محاسبه آلفای اقتصادی..... ۸۷

جدول ۴-۳: محاسبه آلفای خدماتی..... ۸۸

جدول ۵-۳: محاسبه آلفای کالبدی..... ۸۸

جدول ۶-۳: محاسبه آلفای کل..... ۸۸

جدول ۳-۷: نوع روش تحقیق پژوهش..... ۹۲

جداول فصل چهارم

- جدول ۴-۱: روند جمعیت شهر قدس در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۱۰۴
- جدول ۴-۲: جمعیت ساکن برحسب جنس و محل تولد-۱۳۸۵..... ۱۰۵
- جدول ۴-۳: ساکنین شهر قدس..... ۱۰۵
- جدول ۴-۴: مهاجران وارد شده طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ برحسب جنس و مدت اقامت..... ۱۰۶
- جدول ۴-۵: جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر برحسب جنس، و وضع فعالیت..... ۱۰۸
- جدول ۴-۶: جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر بر حسب وضع فعالیت _ ۱۳۷۵..... ۱۰۹
- جدول ۴-۷: جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیش‌تر بر حسب بخش‌های مختلف اقتصادی در سال - ۱۳۷۵..... ۱۰۹
- جدول ۴-۸: جمعیت شاغل یا محصل ۱۰ ساله و بیشتر ساکن برحسب جنس و محل تحصیل- ۱۳۸۵..... ۱۱۰
- جدول ۴-۹: برخورداری خانوارها از خدمات شهری..... ۱۱۲
- جدول ۴-۱۰: تعداد برخی از خدمات موجود شهر قدس - ۱۳۸۵..... ۱۱۲
- جدول ۴-۱۱: پروانه‌های احداث ساختمان برحسب مورد استفاده ساختمان..... ۱۱۵
- جدول ۴-۱۲: برآورد واحدهای مسکونی معمولی برحسب نوع اسکلت بنا و مصالح عمده بکار رفته..... ۱۱۶
- جدول ۴-۱۳: واحدهای مسکونی معمولی برحسب نوع اسکلت بنا، مصالح عمده بکار رفته- ۱۳۷۵..... ۱۱۶
- جدول ۴-۱۴: فراوانی گویه‌های مرتبط با شاخص اقتصادی جهت نظرسنجی از شهروندان... ۱۱۷
- جدول ۴-۱۵: نظر شهروندان در ارتباط با وضعیت اقتصادی شهر..... ۱۱۸
- جدول ۴-۱۶: فراوانی گویه‌های مرتبط با شاخص خدماتی جهت نظرسنجی از شهروندان... ۱۱۹
- جدول ۴-۱۷: نظر شهروندان در ارتباط با وضعیت خدماتی شهر..... ۱۱۹
- جدول ۴-۱۸: فراوانی گویه‌های مرتبط با شاخص کالبدی جهت نظرسنجی از شهروندان... ۱۲۱

- جدول ۴ - ۱۹ : نظر شهروندان در ارتباط با وضعیت کالبدی شهر..... ۱۲۱
- جدول ۴ - ۲۰: برخورداری خانوارها از اینترنت..... ۱۲۲
- جدول ۴ - ۲۱ : رضایت مندی شهروندان از امنیت شهر قدس..... ۱۲۳
- جدول ۴ - ۲۲: رضایت مندی شهروندان از عملکرد مثبت شهرداری شهر قدس..... ۱۲۴
- جدول ۴ - ۲۳ : تفکیک کاربری‌های درآمدزا، هزینه‌زا و خنثی..... ۱۲۶
- جدول ۴ - ۲۴ : هم‌سنجی تصویری..... ۱۴۱
- جدول ۴ - ۲۵ : طبقه‌بندی هم‌سنجی تصویری..... ۱۴۳

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۲: سهم فعالیت اصلی و اندازه شهر..... ۲۵
- شکل ۲-۲: فرآیند تبدیل روستا به شهر در ایران..... ۴۳
- شکل ۱-۴: فرآیند تبدیل روستای قلعه‌حسن‌خان به شهر قدس..... ۹۶
- شکل ۱-۵: فرآیند مطلوب تبدیل روستا به شهر..... ۱۵۱

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۴-۱ : جانمایی سکونتگاه مورد بررسی (شهر قدس) در سال ۱۳۸۵..... ۹۷
- نقشه ۴-۲: پراکنش و شهرستان‌ها و نقاط شهری استان تهران (آذرماه ۱۳۸۸)..... ۹۸
- نقشه ۴-۳: شهرستان‌های استان تهران (اسفندماه ۱۳۸۹)..... ۹۹
- ۴-۴: نظام شهری استان تهران (۱۳۷۵)..... ۱۰۰
- ۵-۴: نظام شهری استان تهران (۱۳۸۵)..... ۱۰۱
- ۶-۴: محله‌های شهر قدس..... ۱۰۲
- ۷-۴: شهر قدس..... ۱۰۳

۱-۱- مقدمه

شهر نشینی و توسعه شهری یکی از پدیده‌های عمده دوران معاصر است. همانگونه که قرن گذشته (- نوزدهم) را قرن صنعتی نامیده‌اند، قرن بیستم را قرن انقلاب شهری نامیده‌اند. رشد شهر نشینی به مفهوم امروزی آن از کشورهای صنعتی آغاز و در نیمه قرن بیستم به صورت پدیده‌ای جهان شمول درآمد (ژان باستیه، برارد دزر، ۱۳۷۷: ۱۲). به گونه‌ای که در اوایل قرن بیستم تنها ۱۵۰ میلیون نفر یا ۱۰٪ جمعیت کره زمین در شهرها سکونت داشتند. در پایان قرن (۱۹۹۹) جمعیت شهری با بیست برابر افزایش جمعیت به ۲ میلیارد و ۹۲۶ میلیون نفر یا تقریباً ۵۰٪ کل ساکنان کره زمین رسیده این افزایش به ویژه در کشورهای در حال توسعه چشم گیرتر است. چنانچه از مجموع ۵۰ کلان شهر عمده جهان ۳۱ شهر، یا حدود ۶۰٪ در کشورهای در حال توسعه قرار گرفته‌اند. با ورود به قرن بیست و یکم شاهد تحولات شگفت‌انگیزی در زندگی بشر هستیم، تحولاتی که در بستر جهانی شدن اقتصاد و فرهنگ، روابط اجتماعی و زندگی جوامع بشری را تحت تاثیر قرار داد و بازتاب این روابط را در جلوه‌های فضایی به ویژه در شهرها متجلی ساخته است. بدون شک عمده ترین ویژگی قرن حاضر چشم‌اندازهای جدید در سکونتگاه‌های انسانی و تمرکز بی‌سابقه جمعیت کلان شهرها و جهان شهرها می‌باشد (ایزدی خرامه، ۱۳۸۳: ۱۱۳).

شبکه شهری^۱ عملکرد سلسله مراتبی نداشته و شمار کانون‌های زیستی^۲، توزیع فضایی^۳ و حجم جمعیتی آنها از یک نظام کارکردی سلسله مراتبی تبعیت نمی‌کند و شبکه شهری هم چنان در جهت تمرکزگرایی^۴ در حال تحول است (نظریان، ۱۳۷۲: ۵۲). به نحوی که سنگینی کفه را نسبت به جمعیت روستایی به نفع خود تغییر داده و غالب جمعیت جهان در طول چند دهه اخیر شهرنشین شده‌اند (شیعه، ۱۳۸۲: ۳۸).

کشور ما هم مانند بسیاری از کشورهای دیگر از این گونه تحولات بی‌نصیب نبوده و در سده گذشته مواجه با افزایش چشم گیر شهرنشینی بوده است که این رشد شهرنشینی مانند اغلب کشورهای دیگر از سه طریق افزایش طبیعی جمعیت و به تبع آن افزایش شهرنشینی مهاجرت^۵ روستاییان به مناطق شهری و

1 - Urban Network

2 - The Center for Biological

3 - Spatial distribution

4 - Centralization

5 - Emigration

تبدیل نقاط روستایی به شهر رخ داده است (ایزدی خرامه ، ۱۳۸۲ : ۱۱۳). تبدیل روستا به شهر به عنوان دگرذیسی در سکونتگاه‌های انسانی از چالش‌های عمده شهر نشینی خصوصا در اغلب کشورهای در حال توسعه می‌باشد. در ایران نیز تبدیل روستا به شهر به عنوان یکی از مسائل مهم در مباحث توسعه (شهری، روستایی و منطقه ای) مطرح بوده و برخی از صاحب‌نظران تبدیل روستا به شهر را موجب خدمات رسانی بهتر به حوزه‌های روستایی می‌دانند. به دلیل تغییر قوانین تقسیمات کشوری در زمینه شناخت شهر در اوایل دهه ۱۳۷۰ و به دنبال آن افزایش روند تبدیل روستاها به شهر و شکل گیری مراکز شهری کوچک در نواحی روستایی اهمیت بیش تری یافته است. تغییر در معیارهای شناخت شهر در ایران سبب شده است که تعداد شهرهای کشور از ۵۲۰ شهر در سال ۱۳۷۱ به ۱۰۱۲ طبق آخرین سرشماری در سال ۱۳۸۵ برسد و بر تعداد شهرهای کوچک در شبکه سکونتگاهی شهری کشور افزوده شود(سالنامه آماری، ۱۳۸۵). قدر مسلم این روند افزایش شتابان قانون‌های شهری کشور، در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و کالبدی دارای آثار و پیامدهایی خواهد بود و این خود ضرورت توجه هر چه بیش تر به این موضوع در امر برنامه‌ریزی و توسعه کشور را نمایان می‌سازد و در برنامه‌ریزی‌های فعلی و آتی کشور به عنوان یک چالش اساسی شناخته می‌شود .

اکنون باید دید که تبدیل روستاها به شهر و افزایش شهرهای کوچک یا نوپا در شبکه شهری کشور تا چه حد پاسخگوی مسائل و مشکلات گریبانگیر مناطق روستایی و شهری کشور می‌باشد. اما از آنجا که این پدیده رو به گسترش با چالش‌های نظری - کارشناسی و اجرایی متفاوتی مواجه بوده نیازمند بازشناسی است که تا جایی که امکان دارد بسامان شده و برنامه‌دار گردد. چرا که چنانچه شهرهای کوچک نوپا قادر به ایفای کارکردهایی نظیر کاهش مهاجرت‌های روستاییان به شهرهای بزرگ‌تر، تثبیت جمعیت در نواحی روستایی، ایجاد فرصت‌های شغلی و غیره نباشند بسیاری از مشکلات و معضلات شهری و روستایی کشور نه تنها حل نشده بلکه بغرنج‌تر می‌گردد. به همین جهت با توجه به اهمیت موضوع چگونگی تبدیل روستا به شهر در این رساله مورد توجه قرار گرفته است که در قالب پنج فصل به شرح زیر پیش رو دارد : در فصل اول بیان مسئله و ضرورت و اهمیت موضوع و اهداف مطرح شده و در فصل بعدی نظریات ، دیدگاه‌ها و تاریخچه‌ای در ارتباط با موضوع در جهان و ایران و در فصل سوم روش شناسی در فصل چهارم ویژگی‌ها و مشخصات عام سکونتگاه مورد بررسی (شهر قدس) و تجزیه و تحلیل نمونه موردی ارائه شده و در نهایت در فصل پنجم نتیجه گیری و پیشنهادات و محدودیت‌ها ارائه شده است.

۱-۲- بیان مسئله

صنعتی شدن کشورها تحولات اقتصادی و اجتماعی عمیقی در آنها به وجود آورد و همزمان با این تحولات مهاجرت انبوه و مداوم روستا به شهر پدید آمد که نتیجه آن افزایش سریع جمعیت و اسکان بیش از پیش آنان در شهرها بود. در کشور ما نیز از اوایل دهه ۱۳۵۰ و به ویژه از اوایل دهه ۱۳۶۰، مهاجرت روستا به شهر اوج بیش‌تری گرفت تجربه‌ی تمام کشورهای که به عرصه تمدن صنعتی گام گذاشته‌اند از جمله ایران بیان می‌دارد که روستا دیگر برای زندگی و فعالیت اقتصادی جاذبه ندارد، در مقابل شهرها به کانون‌های جذب جمعیت و فعالیت انسان تبدیل شده‌اند (عظیمی، ۱۳۸۴ : ۱۰۳-۹۹). روی آوردن روستاییان به این گونه مراکز به حاشیه نشینی شهری، رشد حلبی آباد و در نهایت پدیده شبه شهرنشینی یا شهری شدن کاذب منجر شده است (سعیدی ؛ ۱۳۸۱). بررسی نتایج سرشماری‌ها نشان می‌دهد که نسبت شهرنشینی در کل کشور در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ روندی صعودی داشته است. طی نیم قرن گذشته تعداد جمعیت در نقاط شهری ۸/۱ برابر شده، در حالی که طی همین مدت جمعیت روستایی ۱/۷ برابر شده است. از جمله عوامل مؤثر در این امر تمرکز سرمایه در شهرهای بزرگ، عدم ایجاد فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی، گسترش فعالیت‌های خدماتی در مناطق شهری، ایجاد برخی از صنایع در حاشیه شهرها و مکانیزه‌شدن کشاورزی در برخی از نقاط روستایی و در نتیجه مهاجرت روستاییان به شهرها، ادغام تعدادی از نقاط روستایی اطراف شهرها به مجموعه شهرها و تبدیل برخی از نقاط روستایی به شهر هستند. مطالعات نشان می‌دهد که تعداد شهرهای کشور از ۶۱۲ نقطه در سال ۱۳۷۵ به ۱۰۱۶ نقطه در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. پرجمعیت‌ترین شهرهای کشور در سال ۱۳۸۵ با بیش از یک میلیون نفر جمعیت به ترتیب تهران، مشهد، اصفهان، تبریز، کرج و شیراز بوده‌اند که در مجموع ۱۵/۸ میلیون نفر یا ۳۲/۸ درصد از جمعیت شهرنشین کشور را در خود جای داده‌اند. جمعیت این ۶ شهر در سال ۱۳۷۵ در مجموع بالغ بر ۱۳ میلیون نفر و ۳۵/۶ درصد از جمعیت شهرنشین کشور بوده است.

امروزه شهرنشینی بر سازماندهی روستاها پیشی گرفته است تجلی فضایی این سازو کار در سطح کشور، عدم تعادل‌های منطقه‌ای و در سطح منطقه‌ای و محلی رجحان فضاها برگزیده‌ای هم چون شهرهای بزرگ است که به حرکت منطقی جمعیت‌های مهاجر به سوی کانون‌های برگزیده می-انجامد(صرافی، ۱۳۸۱). در قالب چنین رشدی مهاجرت‌های ملی به صورت پله‌ای به شهرهای اطراف

تهران صورت می‌گیرد و با رشد بیش‌تر در یک چرخش ساختاری و عملکردی به شهرهای جدید با هسته‌ی روستایی تبدیل می‌شوند (قرخلو، کلانتری خلیل آباد و اسکندری نوده، ۱۳۸۷: ۵۶). در واقع امروزه شهرها و روستاهای بزرگ با جذب انبوه مهاجران روستایی، دستخوش دگرگونی و تغییر فراوان شده‌اند. با افزایش مهاجرت و تکرار رویه‌ی مذکور شهرهای کوچک منطقه شهری به شهرهای میانی و نسبتاً بزرگ تغییر هویت داده و روستاهای کوچک منطقه به آستانه‌ی تعریف شهر نزدیک می‌شوند و شهرهایی نوظهور با گذشته و سابقه‌ی روستایی سربرمی‌آورند که روستا- شهر خوانده می‌شوند.

روستا - شهر سکونتگاهی است که از یک طرف به سنن روستایی خود وفادار مانده‌اند و از سویی دیگر بسیاری از شئونات زندگی شهری را در خود پذیرا گشته‌اند (قرخلو؛ کلانتری خلیل آباد و اسکندری نوده؛ ۱۳۸۷: ۵۴). بسیاری از متفکران و صاحب نظران (میسرا، فریدمن، جانستون و .....). برای پر کردن فاصله بین شهر و روستا و ایجاد روابط دو سویه بین دو جامعه شهری و روستایی توسعه مراکز رشد روستایی (روستا - شهر) را مورد حمایت قرار داده‌اند (پاپلی یزدی و سناجردی، ۱۳۸۲). به طور کلی روستا - شهر عبارت است از مکانی که دگرگونی در کیفیت و کمیت شیوه زندگی از روستانشینی به سوی شهرنشینی را مد نظر دارد و در عین حال به برخی از سنن روستایی خود وفادار است (Stohr and Taylor 1981: 543). این فضای جدید تصمیم‌گیری در حوزه‌های روستایی را کاهش داده و سبب توسعه شهر محوری بر پایه حفظ برخی از سنن گذشته می‌شود. از میان تمام ویژگی‌های مختلف روستا - شهرها آنچه بیش از همه مشخص و بارز است وضعیت کالبدی و معماری این تپ شهرهاست که به نظر بسیار مختلط می‌آید. با توجه به اینکه هسته اولیه روستا - شهرها را نقاط روستایی تشکیل داده‌اند احتمال می‌رود که محلات قدیمی‌تر که منطبق بر هسته‌های اولیه هستند از بافت کهن و سنتی و در عین حال روستایی برخوردار باشند و محلات جدید که به نوعی در اثر توسعه روستاها و تبدیل روستا - شهرها شکل گرفته‌اند از ساختمان‌های جدید و در عین حال مرتفع برخوردارند (قرخلو، کلانتری خلیل آباد و اسکندری نوده، ۱۳۸۷: ۵۴ و ۵۵). از مسائل دیگری که در روستا - شهرها فراوان یافت می‌شود فرهنگ روستایی آمیخته با ظواهر شهری می‌باشد علاوه بر این در روستاهای متحول شده و تبدیل به نقاط شهری مسائل موجود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز افزوده می‌شود و تمامی این مسائل موجب می‌شود تا این شهرهای نوپا به عنوان شهرنما قلمداد شوند.

آنچه واضح است این است که چنانچه این تبدیل روستا به شهر با برنامه‌ریزی و بدرستی صورت گیرد بسیار مثمر خواهد بود بنابر نظر شکویی تاکید بر روستا- شهرها به این دلیل است که اولاً روستا - شهرها از مشکلاتی که امر مسکن، حمل و نقل، آلودگی و تامین خدمات شهری در بزرگ ترین شهرها ایجاد می‌کنند می‌کاهد. امروزه این مسائل در شهرهای بزرگ آسیا، افریقا، امریکای لاتین به روشنی مشاهده می‌شود. ثانیاً، روستا - شهرها نابرابری‌های ناحیه ای را کاهش می‌دهند؛ زیرا امکانات و خدمات عرضه شده در حوزه‌های مادر شهری، از شهرهای میانی بیش‌تر است و گسترش خدمات و امکانات در این سکونتگاه‌ها، نابرابری‌های موجود را تعدیل و جمعیت بیش‌تری را در ناحیه از این قبیل امکانات بهره‌مند می‌کند. ثالثاً، روستا - شهرها از تمرکز اداری در شهرهای بزرگ می‌کاهند و سرمایه‌گذاری در آنها، فقر را کاهش می‌دهد (شکویی، ۱۳۸۳ : ۳۱۵). توجه به نقش و کارکرد شهرهای میانی، می‌تواند به توسعه ی منطقه شتاب بخشد. بی توجهی به نقش شهرهای میانی (به ویژه نقش اقتصادی) هم زمان با روند فزاینده ی شهرنشینی، به قطبی شدن کشور و پدیده ی بزرگ سری و بروز عدم تعادل های شدید در نظام اسکان، به دور ماندن بخش هایی از سرزمین از روند توسعه و ایجاد شکاف بین مناطق شهری و نیز روستایی می‌شود.

مسئله‌ای که در این پژوهش به آن می‌پردازیم این است که بر اساس چه قوانین و مقرراتی و با کدام بینش‌های اقتصادی، کالبدی و خدماتی و بر اساس کدام قراردادهای رسمی و ضمنی تغییر و تبدیل روستا به شهر شکل گرفته است. در واقع در این پژوهش مولفه‌های کالبدی، اقتصادی و خدماتی جهت شناخت شهر و تفکیک آن از روستا مورد بررسی قرار گرفته است چراکه چنانچه این تبدیل به صورت ناگهانی و بدون هیچ زمینه‌سازی و بدون ظرفیت‌ها و بسترهای لازم صورت گیرد کار برای کلیه نهادها و دست اندرکاران برنامه‌ریزی مشکل و پیچیده می‌شود و بسیاری از مشکلات و معضلات شهری و روستایی (مهاجرت روستاییان به شهر ؛ ایجاد فرصت‌های شغلی و...) کشور نه تنها حل نشده بلکه بغرنج تر می‌گردد.

۱-۳- ضرورت و اهمیت پژوهش

گرچه نقش شهرهای بزرگ و میانه و کوچک در ساختار نظام سلسله مراتبی کشور معرفی و تعریف شده است لیکن از نقش ویژه روستا شهر و اهمیت آن در اتصال دو نظام شهری و روستایی به سادگی گذشته و اهمیت ویژه‌ای که در آن نهفته است؛ به خوبی معرفی و تعریف نشده است. با توجه به ضعف عمده مطالعات و پژوهش‌های راهبردی در رابطه با شناخت و تحلیل پدیده تبدیل روستا به شهر و فقدان شناخت کافی از چگونگی دگرگونی و تغییرات پدیده طی دو سه دهه گذشته در حال حاضر در برخی از روستا - شهرها نه تنها مشکلات جامعه شهری و روستایی حل نشده است؛ بلکه مشکلات پیچیده‌تر و بغرنج‌تر نیز شده است و منجر به ایجاد شهرهایی شده است که فقط به ظاهر شهر بوده و می‌توان از اینگونه شهرها، با عنوان شهرنما یاد کرد. لذا همین ضعف اساسی از یک سو موجب برخوردهای متفاوت از طرف دولتمردان و مدیران شده و از طرف دیگر فقدان خط مشی‌های مناسب منجر به ایجاد بحران و اختلال در جامعه شهری و روستایی شده است. طرح‌های شهری و به ویژه ضوابط و مقررات تبدیل روستا به شهر و معیارها و ضوابط برای تعریف شهر هنگامی که با ویژگی‌ها و مشخصات سکونتگاه‌ها انطباق نداشته باشد موجب ایجاد بحران شده و پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های موجود در آنها را نیز به محدودیت و تنگنا تبدیل کرده است. بر همین اساس در این پژوهش سعی بر آن بوده که به شناخت ظرفیت‌ها و بسترهای اقتصادی، کالبدی و خدماتی برای تغییر و تبدیل روستای قلعه حسن‌خان به شهر قدس پرداخته شود.

۱-۴- سوالات پژوهش

- ۱) آیا تبدیل روستاها به شهر از روند و فرآیند مشخصی تبعیت کرده و تمامی ابعاد اقتصادی، کالبدی و خدماتی در این فرآیند مدنظر بوده است؟
- ۲) آیا ظرفیت‌ها و بسترهای اقتصادی، کالبدی و خدماتی لازم برای چنین تحولی وجود داشته و یا با طی گذشت زمان فراهم شده است؟
- ۳) آیا روند سیاسی - اداری تبدیل روستا به شهر از کفایت لازم برخوردار بوده است؟

۱-۵- اهداف مبنای پژوهش

۱-۵-۱- هدف اصلی و نهایی پژوهش

- تشخیص و تبیین فرآیند تبدیل روستا به شهر و تبیین مفهوم شهرنماها.

۱-۵-۲) اهداف عملکردی / کاربردی

- بررسی و تبیین سکونتگاه‌های بینابینی (روستا - شهر)
- شناسایی سیر تکوین و تطور شهر نماها در نظام سکونتگاهی ایران
- بررسی ویژگی‌های اقتصادی، کالبدی و خدماتی شهر نماها

۱-۶- پیشینه تجربی (پیشینه تحقیقات در ایران)

- ایزدی خرامه (۱۳۸۰)، در رساله دوره دکتری خود با عنوان "تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی - مورد مطالعه استان فارس" اینگونه عنوان می‌کند که برای تبدیل روستا به شهر میبایست دو موضوع مشخص را مدنظر قرار داد. ابتدا اینکه ملاک‌ها و معیارهایی منطقی و علمی برای تبدیل روستا به شهر مشخص گردد؛ ملاک‌ها و معیارها که با اهداف و چارچوب راهبرد توسعه شهرهای کوچک هماهنگ باشد و این خود نیازمند تغییر در برخی از معیارهای فعلی در شناخت شهر است. دوم اینکه به منظور سازماندهی و توسعه روستاهایی که تاکنون تبدیل به شهر شده‌اند؛ راهبرد توسعه شهرهای کوچک تعیین و تدوین و ملاک عمل قرار گیرد. چراکه بخش عمده‌ای از شهرهای کوچک کشور، روستاهای تبدیل شده به شهر در دهه اخیر هستند. بنابراین ضروری است که با اتخاذ راهبرد توسعه شهرهای کوچک، این شهرها در برنامه‌های توسعه از حق تقدم و الویت خاص برخوردار شوند. و تا هنگامی که راهبرد مدون و روشنی برای توسعه شهرهای کوچک در کشور وجود نداشته باشد؛ روستاهای تبدیل به شهر شده به عنوان بخشی از شهرهای کوچک کشور نیز از رشد و توسعه مناسب نیز بی‌بهره خواهند بود. نوع مشکلات این شهرها به ویژه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی به گونه‌ای است که تدوین و بکارگیری راهبرد توسعه شهرهای کوچک را اجتناب ناپذیر ساخته است. چرا که در حال حاضر اغلب شهرهای مورد مطالعه با مشکلات از قبیل کمبودهای فرصت‌های شغلی، کمبود برخی از امکانات و تاسیسات شهری، ضعف عملکرد مدیریت شهری، عدم همکاری مشارکت لازم مردم در توسعه این شهرها و..... مواجه‌اند و این مشکلات وجود یک راهبرد و سیاست مدون برای توسعه شهرهای کوچک در ایران را طلب می‌کند.

از دید نگارنده وجود یک راهبرد و سیاست مدون برای شهرهایی با پیشینه روستایی نیز لازم و ضروری می‌باشد. چراکه با عدم وجود راهبردی روشن مشکلاتی ایجاد می‌شود که منجر به شکل‌گیری سکونتگاه شهری شده است که فقط نام شهر را با خود به یدک می‌کشد.

- آذرخش، حسین‌پور و بریمانی (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی نقش روستا- شهرها در توسعه روستاهای پیرامونی، مطالعه موردی روستای چرام از شهرستان کهگیلویه" در مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیادانان جهان اسلام بیان می‌کنند که نظام سکونتگاه‌های